ASPECTE ALE EVOLUȚIEI TERMENILOR VECHI PREZENȚI ÎN *LITURGHIER*. TRADIȚIE VS. INOVAȚIE

DRD. ALINA CAMIL
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași
alinacamil@yahoo.com

Résumé: En observant attentivement le langage liturgique roumain, surtout l'orthodoxe, on peut remarquer premièrement son caractère conservateur. De nombreux termes anciens, qui ne sont plus présents dans la langue littéraire actuelle, sont encore conservés dans les pages du *Missel*. Leur présence au cours des siècles est principalement due à la préoccupation constante des successifs réviseurs de n'affecter pas le message transmis, en créant de cette manière une très stable tradition liturgique textuelle. L'analyse comparative de certains éléments présents dans quelques éditions du *Missel*, viennent à confirmer cet aspect.
Mots-clés: Antim Ivireanul, *Missel*, langage religieux, langue roumaine ancienne

1. Considerații preliminare

Deosebit de expresiv şi de variat, limbajul bisericesc actual reprezintă o îmbinare de elemente aparţinând atât limbii literare actuale, cât şi limbii literare vechi. Cercetarea limbii textelor bisericeşti prezintă o însemnătate deosebită atât pentru realizarea unei descrieri în sine a limbajului religios, cât şi pentru observarea evoluției limbii române literare. Pornind de la aceste premise, ne-am propus realizarea unei cercetări amănunțite asupra unor termeni din perioada veche a limbii române, în edițiile succesive ale *Liturghierului* românesc.

Între scrierile cu caracter religios, *Liturghierul* constituie o sursă importantă în ceea ce priveşte, în primul rând, terminologia de specialitate, acesta cuprinzând, pe lângă indicațiile tipiconale expuse în detaliu, numeroase rugăciuni şi cântări. Această carte de cult, tradusă de diferiți reprezentanți ai Bisericii cu scopul unic al oficierii slujbei în limba română, a fost reeditată de nenumărate ori până în zilele noastre, fapt care demonstrează, fără îndoială, însemnătatea acesteia. Enumerăm aici câteva dintre edițiile consultate, în scopul urmăririi frecvenței editărilor: *Liturghierul* lui Coresi (1570)[1]; *Liturghierul* tipărit de Dosoftei în două ediții (1679, respectiv 1683)[2]; *Liturghierul* tipărit de Antim Ivireanul (1713)[3] şi alte ediții

[1] Ediția realizată de Al. Mareş, în 1969.
[2] Vezi ediția realizată de N. A. Ursu, în 1980.
[3] Ediție în lucru, în transcriere proprie.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

ulterioare[4] ale acestuia tipărite la Iaşi (1759, 1794, 1818, 1834, 1845, 1868), Râmnic (1767[5], 1787, 1813), Buzău (1835, 1840), Bucureşti (1741, 1746, 1797, 1833, 1855, 1887, 2000, 2008), respectiv Neamţ (1860).

Din punct de vedere lexical, multe dintre ediţiile tipărite după 1713 reproduc în mare măsură *Liturghierul* lui Antim Ivireanul. De o mare însemnătate este ediţia din 1818, urmată de cea din 1834, ambele tipărite sub îndrumarea lui Veniamin Costachi, ediţii care aduc o importantă contribuţie la nivelul lexicului. Mitropolitul moldovean se arată nemulţumit de prezenţa anumitor „cuvinte în izvodul cel vechiu rămase în firea limbii aceia din carea s-au tălmăcit"[6] şi încearcă astfel să înnoiască limbajul bisericesc introducând cuvinte aparţinând „firii limbii noastre". Câteva dintre substitutele lexicale propuse de Veniamin în prefeţele celor două Liturghiere din 1818 şi 1834 (*molitvă – rugăciune*, *vohod – întrare*, *cădire – tămâiere*, *dveră – uşă*, *prestol – sfântă masă*, *blagoslovit – binecuvântat* şi *zveazdă – stea*[7]) au fost preluate de ediţiile ulterioare, altele însă nu au fost luate în seamă, fiind trecute cu vederea: *anghel* pentru *înger*, *tămâitoare* pentru *cădelniţă*, *lance* pentru *copie*, *rugăciunea mânecării* pentru *utrenea*, *misterii* pentru *taine* etc.[8].

Înainte de a începe studiul propriu-zis asupra lexicului înregistrat în *Liturghier*, am considerat oportună o scurtă analiză comparativă a tuturor ediţiilor enumerate mai sus, cu intenţia de a identifica ediţiile care au avut un rol mai important în desăvârşirea limbajului liturgic românesc. În urma unei verificări primare a ediţiilor menţionate, s-au putut constata următoarele:

a) Liturghierele tipărite în anii 1741 şi 1746 sunt copii fidele ale *Liturghierului* lui Antim Ivireanul. Vom excepta, în consecinţă, aceste ediţii din analiza următoare;

b) Liturghierele din 1797 şi 1813 sunt identice. La fel şi ediţiile din 1835 şi 1840. Vom selecta, prin urmare, câte una dintre acestea, respectiv ediţia din 1813 şi cea din 1840. Această scurtă analiză urmăreşte evoluţia a patru termeni (excerptaţi din textul antimian) în ediţiile menţionate:

1. *poias*, s.n. 'brâu cu care se încingeau preoţii ortodocşi peste stihar, în timpul oficierii serviciului religios' (< slv. ***поясъ***). Termenul este prezent la Antim: „*poiasul* să încinge" (51). La Coresi notăm prezenţa unui alt termen: „să ia *brâul*" (Mareş 1969: 128), termen care se va impune în cele din urmă în limbajul bisericesc. La Dosoftei regăsim termenul antimian cu forma *poas*, unde [*a*] apare nediftongat: „blagoslovindu-ş *poasul*" (Ursu 1980: 20), la Veniamin apare „luând *brâul*"

[4] Pentru aceste ediţii am apelat la textele originale, în lipsa unor ediţii de text.

[5] Pe foaia de titlu a ediţiei apare anul de imprimare 7276, adică 1768. În BRV, tom IV, 1944, p. 251, Ioan Bianu menţionează faptul că la pagina 204[v] a ediţiei respective se dă anul 1767. Din acest motiv, unii cercetători, printre care P. Constantinescu şi A. Sacerdoţeanu, citaţi de Ioan Bianu, şi, mai devreme, în Iorga (1901: 521) consideră în mod eronat că anul tipăririi este 1768. Consultând ediţia respectivă, am putut într-adevăr constata faptul că pe ultima pagină a cărţii, deci la pagina 204[v], este indicat anul 1767, luna decembrie, ca dată la care s-a încheiat activitatea de tipărire.

[6] Vezi prefaţa la *Liturghii*, 1818, p. IV.

[7] Vezi prefaţa la *Liturghii*, 1818, p. III-VI.

[8] Vezi prefaţa la *Liturghii*, 1818, p. III-X şi la ediţia a doua din 1834, p. V-VIII.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

(Veniamin 1818: 31r, respectiv Veniamin 1834: 68) şi, mai recent, „luând *brâul*" (*Liturghier* 2008: 111). Termenul *poias* este consemnat în alte şase ediţii dintre cele enumerate *supra*, anume: Iaşi 1759: 39r, 1794: 31r, Râmnic 1767: 40v, 1787: 62, 1813: 40v, Bucureşti 1833: 62, în timp ce echivalentul său, *brâu*, este înregistrat şi el în alte şase ediţii, respectiv: Buzău 1840: 52, Iaşi 1845: 23v, 1868: 22, Neamţ 1860: 27r, Bucureşti 1887: 58, 2000: 105. Un termen nou, *încingătoarea* (52), înregistrat în ediţia de la Bucureşti (1855), nu se bucură de o circulaţie îndelungată.

2. *prestol*, s.n. 'pristol, masă din mijlocul altarului, în bisericile creştine, pe care se ţin obiectele necesare oficierii serviciului religios' (< slv. ***пр҃столъ***). Termenul este prezent în textul lui Antim alături de echivalentul său latin: „(sfânta) masă: stă înaintea sfântului *prestol*" (70), respectiv „pre *sfânta masă*" (85). Termenul este prezent atât la Coresi, cu formă diftongată, „să meargă la *preastol*" (Mareş 1969: 135), cât şi la Dosoftei, „de denaintea svântului *prestol*" (Ursu 1980: 51). La Veniamin apare „stând înaintea *sfintei mése*" (Veniamin 1818: 39v, respectiv Veniamin 1834: 81), în timp ce mai recent identificăm redarea „stând înaintea *Sfintei Mese*" (*Liturghier* 2008: 136). Primul termen este consemnat în ediţiile apărute la Iaşi 1759: 49v şi 1794: 43v, Râmnic 1767: 51v, 1787: 86, 1813: 52r, Buzău 1840: 73, Bucureşti 1833: 84, iar cel de-al doilea se înregistrează în ediţiile tipărite la Iaşi 1845: 34v, 1868: 33, Neamţ 1860: 39v, Bucureşti 1855: 73, 1887: 75, 2000: 130.

3. *propoveduitor*, s.m. 'persoană care propovăduieşte, predicator' (format de la *(a) propovedui* < slv. ***проповѣдовати*** + suf. *–tor*). Nu a fost semnalată prezenţa acestui termen în ediţia coresiană întrucât fragmentul în care a fost identificat termenul în restul ediţiilor lipseşte aici. La Dosoftei consemnăm prezenţa termenului *strigător* (Ursu 1980: 82). Termenul antimian este prezent la Veniamin cu aceeaşi formă: *propoveduitorii* (Veniamin 1818: 52v, respectiv Veniamin 1834: 118). Astăzi consemnăm forma *propovăduitori* (*Liturghier* 2008: 172), prezentă şi în ediţia anterioară (*Liturghier* 2000: 165). Vechiul fonetism, cu [*e*], este prezent în toate celelalte ediţii consultate: Râmnic 1767: 68r, 1787: 118, 1813: 68r, Buzău 1840: 100, Iaşi, 1759: 66r, 1794: 58r, 1845: 47r, 1868: 45, Neamţ 1860: 54v, Bucureşti 1833: 118, 1855: 101, 1887: 95.

4. *taină*, s.f. '(aici) dogmă creştină pe care biserica o consideră inaccesibilă raţiunii omeneşti' (< v.sl. ***тайна***): „descoperirea *tainelor* cereşti"(140). Fragmentul citat face parte din *Liturghia Sf. Vasile cel Mare*, absentă din ediţia lui Coresi; la Dosoftei: „a cereşti *Taine* descoperire" (Ursu 1980: 113); la Veniamin regăsim atât termenul antimian, „descoperirea *tainelor* cereşti"(Veniamin 1818: 70r), cât şi unul propus de mitropolit: „descoperirea *misteriilor* cereşti" (Veniamin 1834: 156). Termenul este atestat la sfârşitul secolului al XVIII-lea (1783). După forma de plural, *misterii*, termenul folosit de Veniamin prezintă o formă învechită, probabil *misteriu* (*cf.* MDA, s.v.). Termenul a avut însă o „existenţă" limitată, nefiind consemnat ediţii anterioare sau ulterioare. În ediţia actuală, citim: „descoperirea *tainelor* cereşti" (*Liturghier* 2008: 226). Termenul *taină* se regăseşte în toate celelalte ediţii consultate: Râmnic 1767: 90r, 1787: 163, 1813: 90r, Buzău 1840: 141, Neamţ

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

1860: 75[r], Iaşi 1759: 87[v], 1794: 79[v], 1845: 64[r], 1868: 61, Bucureşti 1833: 163, 1855: 138, 1887: 122, 2000: 226.

În primul caz, constatăm prezenţa unei serii sinonimice formate din 3 termeni: *poias – brâu – încingătoare*. Cel dintâi termen a fost consemnat iniţial la Dosoftei, cel de-al doilea la Coresi. În ceea ce priveşte preferinţa lui Antim pentru primul termen, pot exista diverse explicaţii. S-ar putea datora, mai întâi, faptului că mitropolitul a avut la îndemână ediţia lui Dosoftei atunci când a realizat traducerea (Mazilu 1999: 177). Între versiunile celor doi ierarhi ai Bisericii Ortodoxe există însă diferenţe însemnate atât la nivel lexical, cât şi la celelalte niveluri ale limbii, astfel încât originalitatea traducerii lui Antim nu poate fi în nici un caz contestată. Posibilitatea ca acesta să nu fi cunoscut termenul se exclude de la bun început, căci Antim, deşi nu era de origine română, era un foarte bun cunoscător al limbii române. La fel de adevărat este faptul că, izbindu-se uneori de îngustimea limbii române (lucru, de altfel, firesc în acea perioadă a evoluţiei limbii române), Antim face apel la diferite elemente greceşti sau slavoneşti, pe care fie le împrumută, fie le calchiază sau le traduce. Fidelitatea faţă de originalul după care efectuează traducerea este, în consecinţă, un posibil motiv al prezenţei termenului slavon.

Din seria sinonimică antimiană *(sfântul) prestol – (sfânta) masă*, se remarcă preferinţa pentru termenul de origine latină, care se va impune în cele din urmă în limbajul religios.

Format pe teren românesc, substantivul *propovăduitor* este prezent de aproape 3 secole în paginile *Liturghierului*. Şi în cazul substantivului *taină* constatăm aceeaşi rezistenţă în timp, în ciuda tendinţei latinizante a unor diortositori inovatori, precum Veniamin Costachi, care încearcă, fără succes, să înlocuiască acest termen prin altul nou, *misteriu*.

Studiul de faţă urmăreşte în continuare prezentarea selectivă a unui inventar lexical înregistrat în textul *Dumnezeieştile şi sfintele Liturghii*, tipărit de Antim Ivireanul în anul 1713, inventar care cuprinde câţiva termeni utilizaţi în desfăşurarea ritualului liturgic ortodox, urmărind pe de o parte prima lor atestare în interiorul acestei cărţi de cult, iar pe de altă parte evoluţia acestora de-a lungul secolelor. În acest scop, a fost realizat un studiu comparativ între textul lui Antim şi alte patru ediţii ale *Liturghierului*, dintre care două anterioare: *Liturghierul* lui Coresi (1570), *Liturghierul* lui Dosoftei (1679, 1683) şi două ulterioare: *Liturghierul* tipărit de Veniamin Costachi în 1818 şi ediţia din 2008[9] a *Liturghierului*. Cercetarea priveşte acei termeni aparţinând limbii literare vechi, care fie au dispărut din limbajul

[9] Liturghierul din 2008 (ediţie jubiliară) este o retipărire a celui din 2000 după cum se menţionează în mod explicit şi în „Postfaţa" cărţii. S-au adus însă câteva completări în ceea ce priveşte lexicul, din dorinţa editorilor de a fi „mai precisă şi mai bogată în nuanţarea sensurilor teologice ale textului liturgic". Se precizează, de asemenea, intenţia de a evita „atât arhaismele care nu mai sunt înţelese azi, cât şi neologismele neasimilate de oamenii simpli din popor". Din acest motiv, anumite sensuri considerate necunoscute au fost notate între paranteze. Numărul acestor modificări, respectiv completări, nu este însă unul însemnat şi tocmai din dorinţa evidenţierii lor am inclus în studiul comparativ şi ediţia din 2000, atunci când au fost semnalate diferenţe între aceasta şi cea din 2008.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

curent, fie se regăsesc numai în interiorul acestei cărți de cult. Se cuvine făcută de la început precizarea că aceste arhaisme lexicale sunt deosebit de numeroase în text.

2. Termeni aparținând limbii române vechi

a) Termeni de origine latină:

mânecá, vb. 1. intranz. 'a se îndrepta spre': „De noapte *mânecă* duhul nostru la Tine, Dumnezeule, pentru că lumină sânt poruncile Tale" (31). Termenul este consemnat de două ori la Antim în contexte identice. Etimologie: lat. *manĭcāre* (*cf.* DER, DLR, MDA, s.v.). Rugăciunea din care a fost selectat fragmentul nu a fost identificată în *Liturghierul* lui Coresi[10]. Termenul este consemnat anterior la Dosoftei, cu valoare intranzitivă şi reflexivă: „De noapte *(să) mânecă* sufletul nostru cătră Tine" (Ursu 1980: 249). Se înregistrează şi ulterior, la Veniamin: „De noapte *mânecă* duhul nostru cătră Tine" (Veniamin 1818: 20v) şi este păstrat şi ediția actuală a Liturghierului: „De noapte *mânecă* duhul nostru către Tine*"* (Liturghier 2008: 78).

b) Termeni de origine slavă sau slavonă[11]:

blagovéșténie, s.f. 'Buna Vestire, sărbătoare creştină, marcată la 25 martie, închinată vestirii naşterii lui Iisus Hristos': „Şi încăşi să îmbracă şi la vecerniile şi prejdesăşteniile sfântului şi marelui post şi la prazdnicul *Blagovéșteniei*" (1); „la patruzeci de mucenici sau la *Blagovéșteníi*" (173). Etimologie: v.sl. ***благовѣщение*** (*cf.* DA, MDA, s.v.). Termenul înregistrează o singură ocurență la Dosoftei, cu forma de plural, *Blagoveștenii* (Ursu 1980: 283). În ediția actuală a *Liturghierului* (2008: 353) notăm compusul *Buna Vestire*, prezent şi la Veniamin cu forma de plural: „a *bunelor vestirí*" (Veniamin 1818: 83v).

bogoslóv, adj. 'teolog': „Grigórie *Bogoslóvul*" (57). Etimologie: v.sl. ***богословъ***, format pe baza gr. *θεόλογος* (*cf.* DER, MDA, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Dosoftei, cu formă nearticulată: „*Grigorie Bogoslov*" (Ursu 1980: 233). Astăzi, *bogoslov* este înlocuit prin corespondentul grecesc *teolog* 'de Dumnezeu cuvântător' (Cf. DA, s.v.). Notăm la Veniamin prezența structurii „Grigórie *Cuvântătoriul de Dumnezeu*" (Veniamin 1818: 17r), care se păstrează şi în ediția actuală a *Liturghierului* (2008: 116): „Grigorie *Cuvântătorul de Dumnezeu*".

cin, s.n. 'tagmă': „Pomenéşte, Doamne... pre tot *cinúl* preoțesc" (158). Etimologie: v.sl. ***чинъ*** (*cf.* MDA, MIKLOSICH, SCRIBAN, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Coresi, „*cinul* preuțesc" (Mareş 1969: 129). La Dosoftei

[10] Pentru a nu încărca excesiv expunerea, am evitat folosirea acestei mențiuni în cazul fiecărui fragment de text absent din Liturghierul lui Coresi. Această explicație este, prin urmare, în mod tacit valabilă de fiecare dată când din studiul comparativ va lipsi ediția lui Coresi.

[11] Diferențierea acestora este realizată prin indicarea între paranteze a etimonului. Menționăm faptul că am folosit prescurtările din MDA (2003). Există anumite neconcordanțe în prezentarea etimonului de la un dicționar la altul, în sensul că unele dicționare indică un etimon vechi slav (în special SCRIBAN), în timp ce altele îl prezintă ca fiind slavon.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

notăm „toată preuţasca *ceată*" (Ursu 1980: 144), termen de origine slavă utilizat şi de Antim. La Veniamin este utilizat consecvent termenul *ceată* (Veniamin 1818: 34r). *Liturghierul* din 2000: 112, păstrează seria sinonimică antimiană, în contexte identice cu cele din ediţia de la 1713: „toată *ceata* preoţească", respectiv „tot *cinul* preoţesc" (p. 239). În *Liturghierul* din 2008 este utilizat însă în mod consecvent termenul *cin* (118-119).

diáconstvă, s.f. (mai ales la plural) 'ectenii, rugăciuni scurte rostite îndeosebi de diacon, în mijlocul bisericii, şi de către preot în altar': „să zică acéste *diaconstve*" (187). Etimologie: slv. ***диаконьство*** (*cf.* DA, s.v.). Termenul înregistrează o singură ocurenţă în textul lui Antim. Mult mai frecvent (19 ocurenţe) este folosit termenul de origine greacă, *ectenie*, care se va impune în cele din urmă în limbajul liturgic românesc. Termenul *diaconstvă* este consemnat anterior atât la Coresi, „să zică *diaconstvele*" (Mareş 1969: 132), cât şi la Dosoftei, cu formele: *diaconstve*, *diacónstele* (Ursu 1980: 225, 87), cea din urmă fără grupul consonantic etimologic [*tv*]. La Veniamin se înregistrează termenul *ectenie* (Veniamin 1818: 89v), prezent şi în *Liturghierul* din 2008: 285: „se zic de către diacon aceste *ectenii*".

dzveázdă, s.f. 'stea de metal cu care sunt ornate, de obicei, obiectele de cult': „Preotul cădind *dzveazda*, o pune deasupra sfântului Ágneţ" (60). Etimologie: slv. ***звѣзда*** 'stea' (*cf.* DER, MDA, SCRIBAN, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Coresi: „fiind şi *dzveazda* cu pocroavele" (Mareş 1969: 107-108). La Dosoftei este notată forma *zveazdă* (Ursu 1980: 32). Cu aceeaşi formă termenul se înregistrează şi la Veniamin: „luând sfânta *zveazdă* de pre sfântul discos" (Veniamin 1818: 50v). În pofida existenţei termenului de origine latină *stea*, aparţinând „firii limbii noastre", de această dată Veniamin Costachi îşi exprimă preferinţa faţă de echivalentul slavon, cu motivaţia că deşi „s-ar fi putut a să numi chiar cu a noastre cuvinte... zveazda – stea", totuşi, „pentru obicinuirea numirilor şi pentru încuviinţata grăire s-au lăsat aşa precum au fost mai nainte"[12]. În *Liturghierul* din 2008: 123, consemnăm prezenţa termenului *stea*, cu forma diminutivală: „preotul tămâiază *steluţa*".

oglaşénic, s.m. 'catehumen': „Rugăciunea pentru *oglaşenici*, mai nainte de sfânta înălţare" (186). Etimologie: slv. ***оглашєникъ*** (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Dosoftei: „Molitva pentru *oglaşenici*" (Ursu 1980: 55). În 1570, la Coresi notăm formularea: „ruga de *chemaţi* mai dennaintea sfintei înnălţare" (Mareş 1969: 137); la Veniamin: „rugăciunea pentru *cei ce să învaţă*, aducere a jertvei" (Veniamin 1818: 67r), dar „rugăciunea pentru *cei chemaţi*" (*Liturghier* 2008: 215). Anumite dicţionare prezintă *catehumenii* ca fiind „persoane care învaţă preceptele religiei creştine spre a se pregăti spre primirea botezului" (Cf. MDA, SCRIBAN s.v.); această definiţie nu înglobează însă şi ideea de chemare a acestora la credinţă, prezentă în dicţionarele de specialitate[13]. O definiţie completă este cea oferită de Ursu (1980: 342) termenului *oglaşenic* în ediţia critică a *Liturghierului* lui Dosoftei: „catehumen, prozelit, chemat la credinţa creştină, căruia abia i se dezvăluie

[12] Vezi prefaţa la *Liturghii*, 1818, p. V.
[13] Vezi, de exemplu, DR, s.v. *catehumen*.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

dogmele credinţei". În aceeaşi ordine de idei, Bartolomeu Anania consideră *catehumenul* drept un candidat la botez, un învăţăcel al catehetului (de regulă preot sau episcop) adăugând faptul că „până la primirea Botezului, ei făceau parte din categoria celor *chemaţi*, adică poftiţi şi aşteptaţi să facă parte din Trupul mistic al lui Hristos, să devină creştini" (Anania 2007: 50, 260). Considerăm, prin urmare, corectă şi formularea prezentă în *Liturghierul* actual. În sfârşit, prezenţa acestei structuri în invitaţia rostită de către preot, „Cei chemaţi, ieşiţi!"[14] soluţionează mai clar această probleme.

oltáriu, s.n. 'altar, parte a bisericii în care se oficiază liturghia': „Deci întrând în *oltariu*, să închină de 3 ori înaintea préstolului" (49). Etimologie: slv. ***олътарь*** (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Semnalăm rostirea moale a consoanei lichide [*r*] în poziţia finală. Fenomenul este frecvent în textul lui Antim. Prezenţa acestor forme se înregistrează cu precădere în textele religioase ale perioadei căci, aşa cum constată Ion Gheţie, fenomenul de durificare al consoanei în aceste situaţii este semnalat destul de frecvent în epocă, în special în Muntenia (Gheţie 1975: 154, 336). Cu aceeaşi formă, termenul este consemnat anterior la Coresi, „să meargă întru o laturi de *oltariu*", alături de forma învechită a termenului de origine latină *altar* – *altariu*: „să meargă în *altariu*" (Mareş 1969: 127). Termenul antimian este întâlnit şi la Dosoftei cu forma *oltari* (Ursu 1980: 17). Ulterior, termenul este semnalat şi la Veniamin: „întrând în sfântul *oltariu*" (Veniamin 1818: 2r), cf. *altar*: „stau în Sfântul *Altar*" (*Liturghier* 2008: 44).

otpúst, s.n. 'formulă sacramentală de binecuvântare, rostită de preot la sfârşitul slujbei': „Apoi preotul slobozind sfita în jos zice *otpustul*" (10). Etimologie: slv. ***отъпоустъ***, rus. отпуск (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Termenul este prezent anterior la Coresi: „să facă *otpust* acolo" (Mareş 1969: 131), la Dosoftei: „face *otpust*" (Ursu 1980: 185-186), cât şi la Veniamin: „face *otpust*" (Veniamin 1818: 36r) şi în *Liturghierul* din 2008: 125: „face *otpustul*". Notăm însă prezenţa pe aceeaşi pagină şi a echivalentului grecesc *apolís*: „face acolo *apolisul* (încheierea)". Termenul *apolis* nu este consemnat în DA, ci numai în dicţionarele de specialitate, care prezintă cei doi termeni ca fiind sinonimi (*cf.* DR, s.v.). Totuşi, *Liturghierul* din 2008 diferenţiază într-o oarecare măsură între cei doi termeni, numind *apolis* (*încheiere*) formula care începe cu „Slavă Ţie, Hristoase, Dumnezeule..." (*Liturghier* 2008: 125), iar *otpust*, formula „Cel ce a înviat din morţi..." (p. 125), dacă este duminică, respectiv „Hristos, Adevăratul Dumnezeul nostru..." (p. 125), dacă este altă zi din cursul săptămânii.

potrebí (şi *potribí*), vb. 4 tranz. 'a consuma'[15]: „Iară diaconul întrând şi el pre dvéra despre amiazănoapte, potribéşte sfintele taini cu frică" (115). Etimologie: slv. ***потрѣбити*** (*cf.* DER, DLR, MDA, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Dosoftei: „*potribeşte* Svintele" (Ursu 1980: 105). Cu acelaşi sens este folosit la

[14] Pentru mai multe explicaţii privind prezenţa acestei chemări în interiorul liturghiei, vezi Anania (2007: 183).

[15] Acest sens nu este oferit în mod explicit în dicţionare.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

Veniamin verbul *a strânge*: „Rugăciunea ce să zice când *strânge* sfintele", respectiv: (Veniamin 1818: 60v). Notăm însă şi prezenţa unui termen cu formă asemănătoare, *potrivi* (din *potrivă*[16]), folosit cu acelaşi sens: „rugăciunea când *potrivéşte* sfintele" (Veniamin 1818: 82r), termen păstrat şi în ediţia actuală: „*potriveşte* (consumă) Sfintele Taine (*Liturghier* 2008: 193). De remarcat ni s-a părut faptul că acest sens al verbului *a potrivi* nu este consemnat de dicţionare, iar transferul de sens de la un termen la celălalt este cât se poate de surprinzător. Poate fi vorba, în acest caz, de o greşeală de transpunere, datorată unuia dintre editorii succesivi ai *Liturghierului*. Consultând ediţiile avute la dispoziţie, am putut remarca această schimbare începând cu ediţia tipărită la Râmnic (1767). Noul termen este prezent, ulterior, în toate celelalte ediţii.

pravoslávnic, s.m. '(credincios) ortodox': „Înalţă cornul creştinilor *pravoslavnici* şi trimite preste noi milele Tale céle bogate" (23). Etimologie: slv. ***православьнъ*** (*cf.* DLR, MDA, MIKLOSICH, s.v.). Termenul este prezent la Dosoftei, „pretudinderea *pravoslavnici*" (Ursu 1980: 31), precum şi la Veniamin, „pretutindenea *pravoslavnicilor*" (Veniamin 1818: 16r). În *Liturghierul* din 2008 (p. 122) notăm compusul *dreptmăritor*.

preditéci, s.m. '(atribut dat unor sfinţi) precursor; înainte–mergător': „cum iaste la aflarea cinstitului cap al lui *Preditéci* sau la patruzeci de mucenici" (173). Etimologie: slv. ***прѣдитечъ*** (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Termenul este consemnat anterior la Dosoftei: „A Cinstitul, slăvit Proroc, *Prediteci* şi Botezători Ioan" (Ursu 1980: 26), alături de termenul *naintecurători*: „a cinstitul slăvit Proroc *Naintecurători* şi Botezătoriul Ioan" (Ursu 1980: 233). Termenul *prediteci* este atestat în secolul al XVI-lea, la Coresi, în *Carte de învăţătură*[17]; nu se înregistrează însă în *Liturghierul* din 1570. Nu regăsim acest termen nici în ediţia lui Veniamin: „*Înainte-mergătoriului* şi botezătoriului Ioánn", „aflarea cinstitului cap al *Mergătoriului–înainte*" (Veniamin 1818: 33r, 83v). Această sintagmă este prezentă şi în ediţia lui Antim: „*Înainte-mergătoriului* şi Botezătoriului Ioánn" (23). Remarcăm rostirea moale a consoanei lichide [*r*] în poziţie finală în toate cazurile, fenomen prezent atât în textele munteneşti (în special religioase), cât şi în cele moldoveneşti din perioada 1656-1715. Fenomenul se înregistrează şi la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova, însă, potrivit lui Gheţie (1975: 456), acesta apare numai la substantivele şi la adjectivele derivate cu sufixele *–ar*, *–tor*, în texte aparţinând stilului juridico-administrativ. Putem confirma în cazul de faţă prezenţa acestui fenomen şi în textele religioase ale perioadei. În sfârşit, notăm prezenţa acestei structuri şi în *Liturghierul* din 2008: 173: „Sfântul Ioan Proorocul, *Înaintemergătorul* şi Botezătorul".

rucáviţă, s.f. (mai ales la plural) 'fiecare dintre cele două bucăţi de stofă cu care se strâng mânecile stiharului, purtate de preot în timpul slujbei bisericeşti; mânecuţă': „iar *rucavíţele* puiindu-le în mâini (50); „iară la *rucavíţe* tot aşa precum s-au zis la diaconul mai sus să facă" (51). Etimologie: slv. ***рѫкавица*** (*cf.* DLR, MDA, SCRIBAN, s.v.). Termenul este atestat la sfârşitul secolului al XVII-lea (*cf.* DLR). Este prezent

[16] *Cf.* MDA, s.v.
[17] *Cf.* MDA, s.v.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

însă și în secolul al XVI-lea, la Coresi, cu forma *răcaviță*, neînregistrată în dicționare: „*Răcavițele* să bage în mâini" (Mareș 1969: 128). La Dosoftei consemnăm un alt termen slavon dispărut din limba literară actuală: „*năraclițele* blagoslovind" (Ursu 1980: 21). La Veniamin se constată folosirea ambilor termeni menționați mai sus, *rucaviță* și *naracliță*: „iară la *rucavițe*, tot așa precum s-au zis mai sus, respectiv: „iară *naracliție* puindu-le pre mâini" (Veniamin 1818: 31r, 30v). În *Liturghierul* din 2008: 110, consemnăm prezența unui termen mai nou, atestat la sfârșitul secolului al XIX-lea, format prin derivare de la *mânecă* + sufixul diminutival *–uță:* „Când pune *mânecuțele* la mâini.

téplotă, s.f. 'apă caldă care se toarnă în potir înainte de împărtășania preotului': „Și luund diaconul *teplota*, zice cătră preot: Blagoslovéște, stăpâne, căldura" (108). Etimologie: slv. ***тєплота*** (*cf.* DLR, MDA, s.v.). În *Liturghierul* lui Antim se înregistrează și substantivul *încrop* (<slv. ***оукропъ***), explicat între paranteze: „din sfântul *încrop* (ádecă din *teplotă*). La Coresi notăm peste tot termenul *uncrop* (Mareș 1969: 145). Primul termenul este prezent la Dosoftei, cu formele *tóplotă*, *toplotii*: „Blagosloveşte, despuitoriule, *tóplota*"; „toarnă diacónul ocropul *toplotii*" (Ursu 1980: 96), aici cu un alt sens, cel de 'vas în care se încălzește teplota'. Și la Dosoftei se înregistrează aceeași serie sinonimică, *ocrop* – *toplotă*, consemnată și la Antim; la Veniamin: „Și luund diaconul *căldura*, zice cătră preot: Blagoslovéște, stăpâne, *căldura*" (Veniamin 1818: 56v), cf. și *Liturghierul* din 2000: 174. În ediția din 2008: 180, apare o mică modificare: „luând diaconul *vasul mic cu apă fierbinte*", rezultată, probabil, din intenția de a explicita termenul mai vechi. Același termen, *căldură*, prezent în *Liturghierul* antimian și în edițiile ulterioare ale acestuia în vorbirea directă („Blagoslovéște, stăpâne, *căldura*", respectiv „*Căldura* credinței"), apare în ediția din 2008: 180, explicat între paranteze: „*Căldura* (ardoarea) credinței".

c) Cuvinte de origine greacă:

clíros, s.n. 'cler, preoțime': „Pentru arhiepiscopul nostru... și pentru tot *clirosul* și norodul, Domnului să ne rugăm" (17). Etimologie: mgr. *κλῆρος*, în parte prin intermediul sl. ***клиросъ*** (*cf.* DER, DA, SCRIBAN, s.v.). Termenul este prezent la Dosoftei, unde apare și forma *clir*, „iară poporenii încă le zâc, cu *clirosul*", respectiv, „a tot *clirul* și poporul" (Ursu 1980: 121, 37-38). *Cliros* se regăsește și în ediția din 1818 (Veniamin 1818: 63v). Potrivit DLR, termenul începe să fie înlocuit, pe la începutul secolului al XIX-lea, prin forma actuală *cler* (< lat. *clerus*), pătrunsă la noi probabil mai întâi în Transilvania, prin catolicii germani. Așa s-ar explica absența sa din ediția tipărită la Iași, în 1818, Veniamin fiind un susținător entuziast al latinismului. Nu îl regăsim însă în ediția din 1834[18]. În ediția actuală semnalăm prezența termenului *cler* (*Liturghier* 2008: 199).

finíc, s.m. 'palmier, curmal': „ramuri de copaci și stâlpări de *finici*" (206). Etimologie: mgr. *φοίνιξ*, prin intermediul slv. ***финикъ*** (*cf.* DER, DA, s.v.). MDA

[18] Vezi *Dumnezeieștile Liturghii*, Iași, 1834: 141.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

indică doar etimonul slav. Termenul este prezent şi la Dosoftei: „ramuri de *finic*" (Ursu 1980: 313). Îl regăsim şi la Veniamin, în 1818: „stâlpări de *finici*" (Veniamin 1818: 97r). Constatăm, de asemenea, prezenţa acestui termen şi în ediţia din 2008: 399, în pofida existenţei termenilor echivalenţi actuali: „stâlpări de *finic*".

d) Cuvinte formate în limba română:

cuceríe, s.f. 'pioşenie, evlavie': „luund ripida, apără cu *cucerie* sfintele daruri" (91). Termenul este atestat la sfârşitul secolului al XVII-lea (*cf.* DLR, s.v.). La Coresi apare: „să se închine cu bună *smerenie* de trei ori" (Mareş 1969: 132); la Dosoftei: „să-nchină cu bună *sâinţă*" (Ursu 1980: 34). La Veniamin se înregistrează termenii *cucernicie* şi *evlavie* (Veniamin 1818: 50r). Aceşti termeni apar şi în *Liturghierul* din 2008: „să închină cu *cucernicie* de trei ori" (p. 128) şi „apără cu *evlavie* Cinstitele Daruri" (p. 165). De semnalat bogata serie sinonimică prezentă în acest caz, termeni a căror prezenţă nu fac decât să sporească valoarea stilistică a textului. Înlocuirea unui termen prin altul echivalent nu afectează, în cazul de faţă, transmiterea mesajului religios.

evanghelésc, adj. 'evanghelic': „deşchide ochii gândului nostru spre înţelégerea *evangheleştilor* Tale propoveduiri" (36), în 3 ocurenţe. Etimologie: *evanghelie* + suf. *-esc* (*cf.* DA, MDA, s.v.). La Dosoftei notăm un alt derivat, *evanghelicesc*, format din *evanghelie* + suf. *–icesc* (*cf.* DLR, s.v.): „*evangheliceştilor* Tale strigări" (Ursu 1980: 49). La Veniamin se înregistrează acelaşi termen prezent la Dosoftei. În *Liturghierul* din 2008: 83, se înregistrează un termen nou, *evanghelic* (< fr. *évangélique*, lat. *evangelicus*): „*evanghelicelor* Tale propovăduiri".

începătoríe[19], s.f. 'conducere, stăpânire; la plural, numele uneia dintre cele nouă cete ale îngerilor': „şi merg înaintea acestuia cétele îngereşti dinpreună cu toată *începătoriia* şi stăpânirea: heruvimii cei cu ochi mulţi şi serafimii cei cu câte şase aripi" (136). Etimologie: *începător* + suf. *–ie* (*cf.* DR, MDA, s.v.). La Dosoftei se înregistrează alte două derivate, formate de la verbul *a începe*, respectiv *începătura* şi *stăpânia*, în primul context, iar în cel de-al doilea *Începătorii* şi *Stăpânitorii* (Ursu 1980: 135, 120). Termenul consemnat la Antim este prezent atât la Veniamin, cât şi în *Liturghierul* din 2008, în contexte identice traducerii acestuia: „*începătoriia* şi *stăpânirea*" şi „*începătoriile*, *stăpâniile*" (Veniamin 1818: 69v, 72r), respectiv: „*începătoria şi stăpânia*" şi „*Începătoriile, Stăpâniile*" (*Liturghier* 2008: 221, 232).

necurăţíe, s.f. 'păcat care contravine legilor moralei religioase': „slobozindu-ne din toată *necurăţiia*, sfinţéşte..." (192). Etimologie: pref. *ne–* + *curăţie* (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Grafia cu [*i*] dublat este foarte frecventă în textul lui Antim; aceasta apare ca rezultat al prezenţei slovei *å*, cu valoarea [*ia*], la finalul substantivelor feminine terminate în [*ie*], articulate hotărât. Ia naştere astfel diftongul final [*ia*], regăsit şi în termenul prezent în ediţia lui Dosoftei: „slobozeşte *necurăţâia*" (Ursu 1980: 176). Grafiile cu *s*, *ţ* duri sunt în număr foarte mare la Dosoftei; acest fenomen nu este

[19] *Cf.* SCRIBAN, s.v., termenul este tradus după v.gr. *αρχέ*; la plural, „a patra ceată de îngeri".

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

prezent nici în scrierile lui Varlaam, nici în textele ce apar după Dosoftei, unde grafiile cu *s*, *ţ* moi devin majoritare (Gheţie 1975: 344). Termenul se înregistrează şi în ediţia din 1818 a lui Veniamin, „slobozindu-ne din toată *necurăţiia*, sfinţéşte...". (Veniamin 1818: 92v) şi este păstrat şi în *Liturghierul* actual: „liberându-ne... de toată *necurăţia*, sfinţeşte..." (*Liturghier* 2008: 292).

potrebíre (şi *potribíre*), s.f. 'consumare': „Rugăciunea care să zice la *potrebirea* sfintelor taini" (168). Etimologie: probabil din *a potrebi*. Termenul nu este consemnat în dicţionare. La Dosoftei notăm prezenţa unei forme de participiu cu valoare substantivală: „Molitva la strânsul Svintelor, adecă la *potrebit*" (Ursu 1980: 185). În acest context, Veniamin utilizează verbele[20]: „Rugăciunea când *potrivéşte* sfintele" (Veniamin 1818: 82r), respectiv, „Rugăciunea ce să zice când *strânge* sfintele" (Veniamin 1818: 60v). În *Liturghierul* actual consemnăm prezenţa unui arhaism semantic explicat între paranteze: „Rugăciunea la *potrivirea* (consumarea) *Sfintelor*" (*Liturghier* 2008: 302). Acest sens al substantivului *potrivire*, provenit din verbul *a potrivi*, nu este însă oferit de dicţionare. Ca şi în cazul verbului, notăm deplasarea sensului de la un substantiv la altul pe baza asemănării formei celor doi termeni.

stăpâníe, s.f. 'stăpânire': „Dumnezeul nostru, a Căruia *stăpâniia* iaste neasemănată" (121); „că pre Tine Te laudă îngerii, arhanghelii... *stăpâniile*" (145). Etimologie: *stăpânit* + suf. *–ie* (*cf.* DLR, MDA, s.v.). La Dosoftei notăm un alt termen în primul context: „a Căruia-i *tăria* nepotrivită", iar în cel de-al doilea, „Scaunii, Domnitorii, Începătorii, *Stăpânitorii*" (Ursu 1980: 40, 120). Termenul consemnat la Antim este prezent la Veniamin doar în cel de-al doilea context; în primul caz, notăm: „a căruia *stăpânirea* iaste neînţeleasă" (Veniamin 1818: 63v). Ambii termeni se înregistrează şi în *Liturghierul* din 2008: 200, 232: „a Cărui *stăpânire* este neasemănată", respectiv „Domniile, Începătoriile, *Stăpâniile*".

stricăciós, adj. 'vătămător, dăunător': „dăruiaşte-le lor... în locul celor *stricăcioase* céle nestricăcioase (155). Etimologie: *strica* + suf. *–ăcios* (*cf.* DER, DLR, MDA, s.v.). La Dosoftei se înregistrează un alt derivat de la *(a) strica* + suf. *–ător*: „pentru cele *stricătoare* cele nestricăcioase" (Ursu 1980: 138). Termenul antimian se înregistrează ulterior şi în ediţia lui Veniamin: „în locul cestor *stricăcioase* céle nestricăcioase" (Veniamin 1818: 76v); în ediţia actuală: „cele nestricăcioase în locul celor *stricăcioase*" (*Liturghier* 2008: 242).

trezvíre, s.f. 'judecată limpede': „Pentru ca să fie celor ce să vor cumineca spre *trezvirea* sufletului" (96). Etimologie: *trezi* (*cf.* DLR, MDA, s.v.). Termenul este prezent la Dosoftei: „de *trezvire* sufletului" (Ursu 1980: 82) şi, ulterior, la Veniamin: „spre *trezvirea* sufletului" (Veniamin 1818: 52v); „spre *trezirea* sufletului" (*Liturghier* 2000: 165). Această formă învechită a substantivului *trezire* prezintă, în cazul de faţă, şi un sens învechit al acestuia. După cum remarcă şi Anania (2007: 212), acest „vechi cuvânt al limbajului bisericesc [...] nu şi-a găsit echivalent în româna modernă; el nu semnifică acţiunea de a se trezi, ci starea de a fi şi a te menţine treaz, starea de

[20] Se constată preferinţa pentru utilizarea verbului (şi nu a substantivului) în majoritatea ediţiilor consultate.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

sobrietate, de veghe, de vigilenţă, de prudenţă (a sufletului pururea veghetor asupră-şi)". Acesta este motivul pentru care, în ediţia din 2008, termenul actual *trezire* apare explicat între paranteze printr-un echivalent arhaic: „*trezirea* (*trezvia*) sufletului" (*Liturghier* 2008: 171).

3. Concluzii

Putem constata faptul că numeroşi termeni dispăruţi din uzul literal actual sunt prezenţi încă în limbajul liturgic contemporan (amintim, de exemplu, termeni precum *mâneca*, *cin*, *otpust*, *finic*, *începătorie*, *necurăţie*, *stăpânie* etc.). Toate aceste arhaisme lexicale conferă o anumită individualitate limbajului bisericesc în ansamblul românei literare. Prezenţa acestora în ediţiile succesive ale *Liturghierului* se datorează intenţiei diortositorilor de a nu afecta mesajul transmis, cu atât mai mult cu cât s-a creat o tradiţie textuală liturgică foarte stabilă, aceşti termeni rămânând până astăzi în vorbirea slujitorilor bisericii şi a credincioşilor.

Termeni precum *blagovéştenie*, *bogoslov*, *dveră*, *preditéci*, *oglaşenic* etc., prezenţi în ediţia lui Dosoftei şi a lui Antim[21], au fost ulterior înlocuiţi prin cuvinte sau sintagme formate pe teren românesc sau moştenite din limba latină: *Buna Vestire*, *cuvântătorul de Dumnezeu*, (*sfânta*) *uşă*, *înaintemergătorul*, (*cel*) *chemat*. Introducerea acestor cuvinte (sintagme) şi a altora (*stea*, *altar* sau *căldură*) în locul termenilor de origine slavă sau slavonă s-a datorat nevoii simţite de poporul român de a înţelege mai bine limba textelor bisericeşti. Bălan (1914: 238) constata că: „Nu ar fi cu dreptate, dacă nu s-ar recunoaşte acestei tendinţe latinizante meritele necontestabile, de a fi dat afară din limbă mai multe cuvinte, pe cari poporul nu le înţelegea". Din acest punct de vedere, acţiunea lui Veniamin Costachi este una îndreptăţită, desigur, cu anumite excepţii, discutate mai sus. Nu putem ignora faptul că din traducerea lui Antim şi din unele modificări întreprinse de Veniamin a rezultat forma actuală a *Liturghierului* (vezi şi Bălan 1914: 250). Nu multe au fost însă aceste „înnoiri" de-a lungul timpului, căci „cei care au lucrat cu această carte, au ţinut în mare cinste traducerea lui Antim şi... au făcut puţine schimbări, menţinând limba aceea frumoasă a lui Antim, pe care tot aşa o înţelegeau ardelenii, ca şi muntenii şi oltenii" (Bălan 1914: 244).

În sfârşit, ţinând cont atât de intenţia editorilor Liturghierului (2008: 575) de a evita „atât arhaismele care nu mai sunt înţelese azi, cât şi neologismele neasimilate de oamenii simpli din popor", dar şi de substituirile lexicale produse de-a lungul timpului (spre exemplu: *potrebi* – *potrivi*, *potrebire* – *potrivire*, *pravoslavnic* – *dreptmăritor*,

[21] Explicaţia prezenţei lor este oferită uneori de diortositorii înşişi, ca, de pildă, în prefaţa *Liturghierului* tipărit la Iaşi, în 1759: „une cuvinte nu s-au pututŭ [...] nici într-unŭ chipŭ a să tălmăci tocma dreptŭ după putéré lorŭ pre limba noastră, căci este puţină. La acĭasta şi noi încă dară n-amŭ vrutŭ a micşorà sfintele cuvinte ale dumnezăeştii liturghii, după neputinţa limbiĭ noastre, căci nu este cazanie sau istorie sfânta liturghie, ci tocma însuşi dumnezăeşti şi de Duhulŭ sfântŭ suflate cuvinte".

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

cliros – cler, *smerenie – sâință – cucerie – evlavie – cucernicie*, *evanghelesc – evanghelicesc – evanghelic* etc.), putem concluziona şi noi, alături de specialişti precum de Chivu (1997: 17) sau Teleoacă (2008: 6), că limbajul bisericesc actual „oscilează încă între tradiție și inovație".

Bibliografie

A. Surse

Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și sfintele Liturghii*, Târgovişte, 1713.
Dumnedzeeștile Liturgii, Bucureştĭ, 1887.
Dumnezeieștile și sfintele Liturghii, Bucureşti, 1741.
Dumnezeieștile și sfintele Liturghii, Bucureşti, 1746.
Dumnezeieștile Liturghii, Iaşiĭ, 1845.
Dumnezeieștile Liturghii, Neamţ, 1860.
Dumnezeieștile Liturghii, Iaşiĭ, 1868.
Liturghie, Iaşi, 1759.
Liturghie, Iaşi, 1794.
Liturghier 2000: Liturghier, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod şi cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2000.
Liturghier 2008: Liturghier, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod şi cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 2008.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Râmnic, 1767.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Râmnic, 1787.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Bucureşti, 1797.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Buzău, 1835.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Buzău, 1840.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Râmnic, 1813.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Bucureşti, 1833.
Sfintele și dumnezeieștile Liturghii, Bucureşti, 1855.
Veniamin 1818: *Liturghiile*, Iaşi, 1818.
Veniamin 1834: *Dumnezeieștile Liturghii*, Iaşi, 1834.

B. Dicționare şi enciclopedii

BRV = Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, tomul I, 1508-1716, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1903; tomul II, 1716-1808, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1910; tomul III, 1809-1830, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1912-1936; Ioan Bianu, Dan Simionescu, tomul IV, *Adăogiri și îndreptări*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1944.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

CANDREA-DENSUSIANU = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, (A – PUTEA), Editura Paralela 45, Bucureşti, 2003.
DA = *Dicţionarul limbii române*, tom I-II, Editura Academiei, Bucureşti, 1913-1949.
DB = *Dicţionar Biblic*, Traducere din limba franceză de Constantin Moisa, vol. 1-2, Editura Stephanus, Bucureşti, 1995 (I), 1996 (II).
DEG = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tom I-IV, Éditions Klincksieck, Paris, 1968-1980.
DER = Al. Ciorănescu, *Dicţionar etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., Bucureşti, 2001.
DEX= *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a II-a, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998.
DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, Bucureşti, 1965-2010.
DLRLV = M. Costinescu, M. Georgescu, F. Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
DR = I. M. Stoian, *Dicţionar religios. Termeni religioşi, credinţe populare, nume proprii*. Ediţia a II-a, revăzută şi completată, Editura Garamond, Bucureşti, 1994.
MDA = *Micul dicţionar academic*, vol. I-IV, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003.
MIKLOSICH = Franz Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinium*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865.
SCRIBAN = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti* (*Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme*), ediţiunea întâia, Institutu de Arte Grafice „Presa bună", Iaşi, 1939.

C. Lucrări de referinţă

Anania 2007: Bartolomeu Anania, *Cartea deschisă a împărăţiei. O însoţire liturgică pentru preoţi şi mireni*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2007.
Bălan 1914: Ioan Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti. Studiu istoric şi liturgic*, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, Blaj, 1914.
Chivu 1997: Gheorghe Chivu, *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.
Dimitrescu 1973: Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973.
Gheţie 1975: Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1975.
Iorga 1901: Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea: 1688-1821*, Editura Minerva, Bucureşti, 1901.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)

Mareş 1969: *Liturghierul lui Coresi*, Text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Editura Academiei, Bucureşti, 1969.
Mazilu 1999: Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Editura Minerva, București, 1999.
Munteanu 2008: Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.
Teleoacă 2008: Dana-Luminița Teleoacă, *Limbajul bisericesc actual între tradiție și inovație*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008.
Ursu 1980: Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie 1679*, ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1980.

BDD-A19593 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 00:02:48 UTC)